

PRINOS PROUČAVANJU JEZIKA ANTE KUZMANIĆA¹ PRIRUČNIK ZA PRIMALJSTVO – RIČNIK LIKARSKOGA NAZIVLJA I NARODNIH RIČIH

MARIJANA TOMELIĆ ČURLIN, TANJA BREŠAN ANČIĆ

Sveučilište u Splitu, Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Poljička cesta 35, HR – 21 000 Split
mtomelic@ffst.hr
bresant@ffst.hr

UDK: 618.2*
811.163.42'35
DOI: 10.15291/csi.4895
Pregledni članak
Primljen: 31. 3. 2025.
Prihvaćen za tisak: 9. 6. 2025.

U vrlo burnome jezičnom periodu druge polovine 19. stoljeća izlazi *Priručnik za primaljstvo s Ričnikom likarskoga nazivlja i narodnih ričih* (1875.) Ante Kuzmanića, cijenjenoga liječnika, političara, urednika i filologa, jednoga od dominantnih predstavnika zadarskoga filološkog kruga. Cilj je rada cjelovitom grafijskom, pravopisnom i jezičnom analizom (fonološkom, morfološkom i sintaktičkom) opisati jezik upotrijebljen u njegovu priručniku i time doprinijeti jezično-povijesnim istraživanjima. Rekonstrukcijom i opisom jezičnoga sustava, kojim se Kuzmanić koristi u svojem *Priručniku*, dobit će se bolji uvid u jezična strujanja na području Kraljevine Dalmacije te vidjeti kojim se jezičnim rješenjima Kuzmanić priklonio, kao i koliko se jezik proučavanoga korpusa razlikuje od norme druge polovine 19. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI:

Ante Kuzmanić, Priručnik za primaljstvo, grafijska, pravopisna i jezična analiza

¹ Ovaj je rad financirao Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu institucijskim znanstvenim projektom *Dalmatinski gramatičari 19. stoljeća* (DALGRA 19).

1. UVOD

Druga polovina 19. stoljeća u povijesnome je kontekstu obilježena burnim političkim previranjima, a u jezikoslovlju i gramatologiji smatra se odlučujućom u smislu normiranja pojedinih jezičnih pitanja. U tome razdoblju izlazi i *Priručnik za primaljstvo i Ričnik likarskoga nazivlja i narodnih ričih* profesora primaljstva dr. Ante Kuzmanića, ali u javnosti poznatijega kao jezikoslovca i prvaka zadarskoga filološkog kruga. Iako je Ante Kuzmaniću kao jezikoslovcu posvećeno više literaturnih jedinica², u ovome radu pozornost će se usmjeriti na opis jezika kojim se koristi, a ne na njegovo jezikoslovno djelovanje u cjelini.

U Dalmaciji 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća dolazi do promjene vlasti. Pobjedom narodnjaka, ne samo u Zadru (1870.) već i u Splitu (1882.), dolazi do društvenih i kulturnih pomaka (Kamber 2019: 231).

U okvirima se triju jezičnih koncepcija: zagrebačke i riječke filološke škole i zadarskoga filološkog kruga te kasnije i u okviru četvrte jezične koncepcije, škole hrvatskih vukovaca, raspravljalo o jezičnoj normi. Svaka je od njih nudila svoja jezična rješenja koja su se najčešće odnosila na ključna normativna pitanja poput zapisivanja refleksa jata, provođenja asimilacija u pismu, množinskih nastavaka i dr.

Zadarski je filološki krug, čiji je glavni predstavnik bio upravo dr. Ante Kuzmanić, u tim raspravama ostao u pozadini. Mora se naglasiti da je Kraljevina Dalmacija bila pod utjecajem talijanske, a ne austrijske, odnosno ugarske kulture, što nije išlo u prilog naporima za ujedinjenje. Ujedno, Zadar kao administrativno sjedište Kraljevine Dalmacije okupljao je bivše studente s talijanskih sveučilišta, kao i administraciju obrazovanu na talijanskome jeziku koja je hrvatski jezik doživljavala kao prijetnju.

Pripadnici zadarskoga filološkog kruga, smatrajući da bi temelj jeziku trebao biti jedan govor, bili su strogo orijentirani prema pučkoj ikavskoj štokavštini, kao i dalmatinskoj grafiji jer se njome služio najveći dio stanovnika Dalmacije, Slavonije, Like, ali i Bosne (Vince 2002: 380). Iako zadovoljan zbog preporodnih strujanja na sjeveru Hrvatske, Kuzmanić je smatrao da se u jezičnim raspravama Kraljevini Dalmaciji nepravredno zaobilazi. Njegovi članci pokazuju da osjeća određeni animozitet prema Gaju koji izrasta iz temeljnih razlika u pogledima na formiranje književnoga jezika (Vince 2002: 331).

² Vidi o tome u Jamnicki Dojmi 1995; Vince 1973, 2002; Lisac 2011; Mihalek 2020; Tomelić Ćurlin i Brešan Ančić 2023.

1.1. ANTE KUZMANIĆ I NJEGOVO DJELOVANJE

Ante Kuzmanić Dikličić³ rođen je u Splitu 1807. godine te se obrazovao u Splitu i Beču, nakon čega je radni vijek liječnika proveo diljem Kraljevine Dalmacije. Iako je bio vrstan liječnik, zahvaljujući svojim brojnim interesima, napisao je mnoštvo članaka iz različitih disciplina: astronomije, filologije, filozofije, botanike, pedagogije, lova, ribolova i dr. (Kudrjavcev 1979: 111). Ipak ono po čemu ostaje zapamćen, njegov je bogat politički i filološki rad.

Kako je velik dio svojega života proveo u Zadru, tako je jako utjecao na tamošnji jezično-kulturni krug, a 1844. pokrenuo je *Zoru dalmatinsku*, prvi književni tjednik na hrvatskome jeziku u Dalmaciji. Iako je među suvremenicima, osobito iz krugova zagrebačke filološke škole, nailazio na nerazumijevanje, posebno zato što se nije u potpunosti slagao s pravopisnim i jezičnim rješenjima koje je ta jezikoslovna škola nudila, Kuzmanić je za života iznimno zadužio dalmatinsku, ali i hrvatsku filološku scenu. Osim *Zore dalmatinske*, čiji je pokretač i urednik bio, uređivao je i listove *Glasnik dalmatinski*, *Pravdonoša*, *Smotritelj dalmatinski* i *Objavitelj dalmatinski*.

Svojim je *Pozivom svim ljubiteljima krasnoga i sladkoga hrvatskoga jezika, narodnoga nauka i napridka* (1843.) pokazao svoju prosvjetiteljsku narav, želeći „probuditi” i privući puk da ga „moxe razumiti: staro i mlado, malo i veliko” (Radić 2014: 3). Kuzmanić se zalagao za promicanje osnovnih vrijednosti u narodu, kulturi i jeziku. Volio je i njegovao hrvatski jezik koji je za njega bio *cvit* na koji su „krasni vinac savili Gundulić, Ektorović, Gaj i mlogi još drugi” (Vince 2002: 342, prema Maštrović 1949: 9–10).

Oduševljen idejama o slavenstvu („o slavjanskom duhu, jeziku i nauku”), 1849. godine osniva u Zadru „političko” društvo *Slavjansku lipu* s ciljem ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom (Vince 2002: 355).

Cijeli svoj životni vijek ostao je ustrajan u tome da se hrvatski književni jezik formira na osnovi ikavske štokavštine prepoznavši važnost dalmatinskoga kulturnog nasljeđa, imajući pred sobom cjelovitiju viziju: „priklanjanje uz ikavicu zapravo je bilo u širem kontekstu ‘hrvatstva’ kao programa koji su u *Zori* mnogi autori isticali... pristajanje uz štokavsku ikavicu zapravo je označilo osudu svih ‘neprirodnih’ pokušaja i ideja da se hrvatski standardni jezik oblikuje ignorirajući činjenicu kako zapravo govori hrvatski narod, odnosno da se oblikuje poštujući neku veću svrhu” (Mihalek 2020: 236). Svojom je odlučnošću zakoračio na političku scenu, vodeći oštre polemike s Gajem, suprotstavljajući mu se inzistirajući na ikavskoj štokavštini, uporno

³ Ante Kuzmanić, sam je često isticao pripadnost staromu rodu Dikličića (Kudrjavcev 1979: 110).

stavljaajući imperativ na dalmatinsku kulturnu usmjerenost. Podvrgnuti mletačkoj vlasti, sa stoljetnom književnom tradicijom i vlastitim kulturno-povijesnim nasljeđem, u trenutku reformi koje donosi preporodno razdoblje Dalmatinci ostaju donekle marginalizirani s obzirom na to da su se sve važne odluke donosile u sjevernoj Hrvatskoj. Upravo se Kuzmanić ističe svojim otporom prvenstveno prema zagrebačkome pravopisu koji s pomalo ironije naziva „rogatim”, ali ga u konačnici i prihvaća, a potom i u dosljednome otporu prema ijekavskoj štokavštini kao temelju za tvorbu standarda, dosljedno braneći tezu kako se prioritet treba dati narodnomu jeziku, odnosno ikavskoj štokavici (Vince 1973: 71).

Kao vrstan liječnik, prosvjetiteljsko-kulturno osviješten, 1875. godine objavljuje u Zadru *Priručnik za primaljstvo i Ričnik likarskoga nazivlja i narodnih ričih*. U ovome će se radu analizirati navedeni medicinski udžbenik, odnosno pokušat će se utvrditi koja jezična rješenja i jezične prijedloge Kuzmanić nudi te jesu li ona u skladu s jezičnom praksom, tj. normom druge polovine 19. stoljeća. Iako se o Kuzmaniću dosta govorilo u kontekstu zadarskoga filološkog kruga, kao i o njegovim nastojanjima da zaštiti dalmatinsku ikavicu i izričaj koji se njegovao na području Kraljevine Dalmacije, izostaju djela koja će opisati jezik kojim se služio u svojim djelima, odnosno izostaje prikaz njegova praktična pristupa jeziku što je osnovni cilj ovoga istraživanja.

1.2. PRIRUČNIK ZA PRIMALJSTVO I RIČNIK LIKARSKOGA NAZIVLJA I NARODNIH RIČIH⁴

Najstarija primaljska škola bila je osnovana u Rijeci 1786. godine, no njezino je djelovanje bilo kratkoga vijeka. Godine 1821. u Zadru je po naredbi austrijskog cara Franje 1. otvorena „prva” primaljska škola (Jamnicki Dojmi 1995: 155) koja je, s obzirom na političke prilike, u nekoliko navrata bila ukinuta.⁵ Od 1834. do 1854. u njoj je radio, odnosno predavao A. Kuzmanić. Studirao je medicinu u Beču, gdje je postao magistar vidarstva i primaljstva.⁶ Godine 1875. izdao je medicinski priručnik *Šestdeset učenjah iz primaljstva za primalje s podnaslovom DILO s malim Ričnikom likarskoga nazivlja i narodnih ričih, uz prevod na jeziku italijanskom i nimačkom, i sa 37 slika umetnutih radi boljeg izjasnenja*.⁷

⁴ Vidi o tome u Tomelić Ćurlin i Brešan Ančić 2022.

⁵ <https://hupp.hr/povijest-primaljstva.html> (22. 3. 2025.).

⁶ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kuzmanic-ante> (22. 3. 2025.).

⁷ Prvi udžbenik primaljstva na hrvatskome jeziku objavio je 1777. godine Ivan Krstitelj Lalangue pod nazivom *Brevis institutio de re obstetritia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziomaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnessh strankih* (Fureš i dr. 2010: 44).

Priručnik je objavljen u izdanju Znanstvene knjižnice u Zadru. Kuzmanić ga je posvetio Mihovilu Milkoviću, tadašnjemu namjesničkom vijećniku, pokrajinskomu izvjestitelju i ravnatelju primaljske škole... *presvitlomu gospodinu... naučitelju likarstva i vidarstva, zdravstvenome izvistitelju... izvèrnomu ljubitelju nauka i prosvite...*

Kuzmanić u svojem *Priručniku* donosi lekcije u kojima objašnjava pojedine medicinske pojmove iz anatomije čovjeka, odnosno termine vezane za trudnoću i porođaj. *Priručniku* prilaže i *Ričnik likarskoga nazivlja* prilažući i slike kako bi rječnik imao bolju prosvjetiteljsko-didaktičnu ulogu.

Priručnik počinje *Pridgovorom* u kojemu autor pokazuje zanimanje i ljubav prema hrvatskome narodu. Skromno navodi da mu je u pisanju rječnika poslužio Dežmanov *Ričnik ličničkoga nazivlja* iz 1868. godine. Nakon *Pridgovora* donosi sadržaj knjige, odnosno *Oznake učenjah* s navedenim naslovima 60 poglavlja (odnosno *učenja*). *Priručnik* sadrži 253 stranice. Kako je među prvima pisao o medicini, Kuzmanić se tako među prvima okušao i u medicinskom terminološkom nazivlju (Vince 1972: 276).⁸ Piše trojezični (hrvatsko-talijansko-njemački) *Mali ričnik likarskog nazivlja i narodnih ričih*, odnosno donosi *Tumačenje poglavutih ričih i nazivah u ovoj knjizi upotribljenih*. Veći dio rječnika napisan je opisno. Na svega 50-ak stranica ispisuje i objašnjava 883 termina⁹; riječi donosi u kanonskome obliku, nakon čega slijedi opis riječi te njezin prijevod na talijanski i njemački jezik:

MÈRTVA KOST. – otoč koštana. – eccocosi. – Knochenauswuchs (Kuzmanić 1875: 273). Ovim uratkom Kuzmanić (ne)svjesno utječe na daljnji razvoj hrvatske medicinske leksikografije i medicinske literature (Radić 2014: 41).

2. METODOLOGIJA I CILJEVI RADA

Korpus istraživanja čini Kuzmanićev *Priručnik za primaljstvo s Ričnikom likarskoga nazivlja i narodnih ričih* (*Šestdeset učenjah iz primaljstva za primalje s podnaslovom DILO s jednim malim Ričnikom likarskoga nazivlja i narodnih ričih, uz prevod na jeziku italijanskom i nimačkom, i sa 37 slika umetnutih radi boljeg izjasnenja*) iz 1875. godine. Iako se analizira medicinsko djelo, vjeruje se da će se prikupljena i

⁸ Kuzmanić se u brojnim svojim raspravama doticao terminološke problematike. O njegovim terminološkim uradcima ovdje se neće posebno raspravljati jer ta problematike nadilazi predmet ovoga rada.

⁹ Ovaj rad ne uključuje leksičku analizu, već samo jezičnu. S obzirom na to da je riječ o rječniku, autorice su smatrale kako je za detaljnu analizu nazivlja Kuzmanićeva rječnika, ali i medicinskoga nazivlja u kontekstu 19. stoljeća potrebno puno više prostora od dijela rada, stoga je u planu i rad koji će tematizirati leksik ovoga rječnika.

opisana građa smjestiti u kontekst ključnih normativnih pitanja definiranoga razdoblja, kao i drugih jezičnonormativnih priručnika. S obzirom na njegovo jezikoslovno i javno djelovanje, normativna rješenja upotrijebljena u ovome priručniku usporedit će se s rješenjima njegovih istovremenika, odnosno predstavnika zagrebačke filološke škole te hrvatskih vukovaca. Cijelo će istraživanje slijediti strukturu onodobnih gramatika, s poglavljima posvećenima ključnim pitanjima slovopisa i pravopisa, a osim što će se njegova normativna rješenja usporediti s onodobnim jezičnim priručnicima, staviti će se i u kontekst jezične situacije javnih glasila u Dalmaciji.¹⁰

U radu će se provesti i jezična analiza (fonološka, morfološka i sintaktička) te će se rezultati postaviti u kontekst jezičnih strujanja u Dalmaciji u drugoj polovini 19. stoljeća.

Cilj je rada slovopisnom, pravopisnom i jezičnom analizom doprinijeti opisu jezika upotrijebljenoga u Dalmaciji u drugoj polovini 19. stoljeća, ali i upotpuniti jezičnu sliku Zadra koji je tijekom 19. stoljeća bio administrativno i kulturno središte Dalmacije.

3. SLOVOPISNA ANALIZA

Što se tiče slovopisnih rješenja knjižice, potrebno je reći „... da u tome trenutku postoje dvije vrlo stabilne grafije, čiji utjecaj ne treba zanemariti, no unatoč tomu, Ante Kuzmanić, tada najjači dalmatinski jezikoslovni autoritet, iako duboko poštujući tradiciju pisanja dalmatinskom grafijom i ikavicom, ipak pristaje prihvatiti Gajevu grafiju pod uvjetom da ilirci prihvate ikavicu” (Brešan Ančić 2022: 43). Ipak, u njegovu se *Priručniku* toj grafiji ne daje primat. U svojoj knjižici Kuzmanić fonem *đ* bilježi dvoslovom *dj*, znači bez provedene jotacije (u skupini **dj* i **dʲj*): *da je prevodjenje, sborovah potvèrdjene, takodjer je dužna, ima medjutim vladati, vèrtnja nepridvidjena, po tudjinskim knjigama, izmedju dvadesetoga, iz nevidjenja, rodjaj ručni, medju slikama, prosudjivati kad i zašto*. Isto je i u prezentskim osnovama pojedinih glagola prefigiranih s **jbt* gdje se ostvaruje skupina *dj*: *na svitlo izidje, izidju nepotezati, da žena podje, neprikladno nadje*. Predloženi dvoslov Babukić je normirao u svojoj *Slovnici* (1836.) tako da je Kuzmanić ovakvim rješenjem slijedio ilirsku jezičnu praksu.

Ostala su grafijska pitanja bila riješena, npr. fonem *ć* koji se u korpusu nalazi u svim leksemima, bez obzira na to je li riječ o jotiranome ili nejotiranome skupu **tj*: *već naprid spomenute, ćud kèrvmi, zbog nabreknuća, ili manjoj kratkoći*; u tvorbi uma-

¹⁰ Referirat ćemo se pritom na prethodno provedena istraživanja javnih glasila u Kraljevini Dalmaciji u drugoj polovini 19. stoljeća. Vidi o tome u Brešan Ančić i Tomelić Ćurlin 2015; Brešan Ančić 2022.

njenica: *dva žlibića, ima dva korenčića, mesan prostorčić, a medju njima čvorić*; u tvorbi komparativa: *čini veći dil, stidni zglob kraći, po većoj*; u određenim morfološkim kategorijama: u infinitivu: *može proći, u matericu unići* i u gl. prilogu sadašnjemu: što *spominjuć, razabрати gledajuć, pomalo pouzdijuć, a čas posnižuć, a buduće je, protarivajuć tèrbuh, umèrла radjajuć, što spominjuć*. Iako je Kuzmanić prihvatio Gajevu reformu, on ovdje nije slijedio Gajeva načela koji je razlikovao nejotirano od jotiranoga *ć* te ih zapisivao dvama grafemima *ć* i *tj* (Badurina 2015: 408). Prema tome, za razliku od Babukića, Mažuranića i Vebera (Babukić 1854: 7, 23, 172, 196, 216; Mažuranić 1869: 16–18, 40; Veber 1859: 202), Kuzmanić pribjegava rješenju *ć*, dok *tj* ne bilježi.

Što se tiče slogotvornoga fonema *r*, Kuzmanić dosljedno bilježi kratki samoglasnik *è* uz *r*: *zdila gèrbava, ono pèrvo, dèržim da naški, šupljina tèrbuha, izvèrsne ženske glave, mudroslovac gèrčki, o kèrvotoku, svèršuje se, nagèrdjuju tilo, gèrčenju materice, rodilja umèrла, pèrvo* učenje, *i izvèrši, da li je vèršila za to, pèrsti, vèrlo ćutljivi, ustèrpljiva, povèrh, u tèrbušini, u njega je gèrle, s' tèrticom, kvèrga*, čvrsto, *kvèrgast, tèrn*, četvrto učenje, *i vèršika tèrtice, ostèrljasta pruja, mèrvilo, povèrsina, cèrljenkasti, kèrvno* čišćenje, *dèrži na se, nikoj dèrhtavici, ili sèržbi, bèrzo*, čvrsto, *pod gèrčenjem*, četrdeset, *ispèrva, podvèrnuće glave, zbog tèrzavice, materično gèrlo, u slučaju smèrti, vodom kèrstiti*. Popratni je samoglasnik *è* preuzet iz norme zagrebačke filološke škole.

Jedno je od ključnih pitanja druge polovine 19. stoljeća bilo pitanje refleksa jata. Predstavnici zadarskoga filološkog kruga zagovarali su ikavicu te se tako protivili Gajevu roгатom *ě*. Prethodna istraživanja ove problematike na dalmatinskome prostoru pokazuju kako predstavnici dalmatinske filološke misli, osobito uredništvo *Zore dalmatinske*, inzistiraju na uporabi dalmatinske ikavice (Tomelić Čurlin i Brešan Ančić 2023: 447–448), pa tako i Kuzmanić piše *na svom naričju* koje je iznjedrilo bogatu jezičnu baštinu. Usprkos pomirljivim stavovima, Kuzmanić u *Priručniku* dosljedno upotrebljava ikavski refleks jata: *posli začeca misečine, to za razblažiti kozje mliko, gdi srida* desnoga križno-kukova zgloba, *puno vrimena, u crivima zadèržana, od materice odlipila se, za oživljenje ditešca, dite* naziva se, *da se srični, ili to na civčicu od pera, lipo* u krugu, *nauk na rič, vèrlo kripko pomagalo, virovatni* i pouzdani, *ponajviše potribito, ili lito, postiglo svoju dozrilost, malo posli* premine, *svetotajstvene riči* ove, *da se bilina i gustina mlika, i u mihur utiče, plodilo iliti sime, divična opna*, često minja svoj položaj, *na vrime protustaviti, dilovanje* koje se obično, u isto doba *pridvidjati, pa i da lipljivo tustilo, primalja osvidočivši se, ili u crivima, a livoj* ako je nagib *s'desna, te se u nevrime* prokine, *poslati po likara, ili prorizati, to isklištiti* je, *poprična promira* ulazišta, *to rodiljni stidni zglob prosići, doisto velika ridkost*, što

je debljina *tila*, *pridstavila se na ulazištu kruga*, *ako je uz nesvjesticu*, *onesvisti se*, *najskoli pèrvih misecih*, *pokle kolina izidju*, *napriduje do silazka*.

Osim ikavskoga, zabilježen je samo ponegdje i ekavski refleks: *ima dva korenčića*, *uz prevod*, *onakoga presika*, *da ovde navedem*, *onde oplodi*, *povereno je ženskim glavama*, *obe ruke*, *primerah ima*, *ili drugu zanovet* učiniti... te dva primjera s dvojakim refleksom u riječi (ikavskim i ekavskim): *prikomerna debljina glave*, *presvitlomu gospodinu*. Rijetki su bili primjeri s iekavskim, odnosno ijekavskim refleksom: *trubljice Falopie*, *prije zbabna bila*, *ima niku kljevinu*.

Uporaba ikavice rezultat je Kuzmanićevih nastojanja da zaštiti jezikoslovni prestiž i primat koje je Dalmacija nekoć imala, no ne samo to. Kao i ostalim pripadnicima zadarskoga filološkog kruga, Kuzmaniću je namjera bila pisati narodnim jezikom kako pišu „tèrgovci, zanatlije...” (Vince 2002: 382). No, usprkos njegovu trudu, ikavica se nije zadržala u Dalmaciji. Njegov je *Priručnik* tiskan 1875. kada ostala javna glasila u Dalmaciji, a i gramatike, u potpunosti napuštaju ikavicu.¹¹

4. PRAVOPIISNA ANALIZA

U ovome se poglavlju donose pravopisna načela teksta knjižice *Priručnik za primaljštvu* Ante Kuzmanića koja se odnose na sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi,¹² provođenje asimilacija u pismu, (ne)ispadanje pojedinih suglasnika, (ne)provođenje nekih glasovnih promjena te pisanje pojedinih interpunkcijskih znakova.

Što se tiče provođenja sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja riječi, promatra se niječna čestica *ne*. Sukladno ilirskoj normi, odnosno normi zagrebačke filološke škole Kuzmanić česticu *ne* redovito piše sastavljeno s glagolom: *s hèrvatskom skladnjom nesudara*, *nemože za što drugo uzeti*, *nemogu* s ničim prisposodobiti, *u istom naručju nedèrži*, *neda da se sraste*, *to iz nje neizidje*, *ili neotvori se*, *ako je nepoznaje*, *ko nehaje*, *nemari*, *neide mu sve u kèrv*. Glagol *imati* bilježi se zajedno s niječnicom, čak i u nesazetim oblicima: *u italijanskim ričnicima neima*.

Sastavljeno pisanje uočava se i u primjerima složenih zamjenica: *niti im je nauk gdi-gdi*, *ima i gdi-koja*, *to da jih koja ženskica kadikad dati ditetu kadgod*, kod konstrukcije zamjenica i čestica: *ako im je štogod te kod konstrukcije prijedloga i zamjenica*:

¹¹ Do toga su perioda u Dalmaciji izišle već dvije gramatike u kojima se jasno opisuju različiti refleksi jata te daju (i)jekavska ili iekavska rješenja. Tako Budmani navodi da se u južnome dijalektu upotrebljava (i)jekavski refleks jata iako Hrvati pišu iekavskim refleksom (Budmani 1867: 6, 14), dok Danilo propisuje (i)jekavski refleks (Danilo 1873: 2).

¹² Vidi o tome u Brešan Ančić i Tomelić Ćurlin 2023.

ili *krozanj* u jažu, *zanj* zapne, *priljubiti uzanj* tako.

Prilozi *unaprijed*, *umjesto* i *ukratko* bilježe se dvojako: *kad bi im se u naprid* i *pa unaprid* ima čedo, *umisto* da je obla i *u misto* na pr. *križnično-kukov*, *ukratko nepostiže*, u *kratko* što naznačuje (dakle sastavljeno i nesastavljeno) itd. (Tomelić Ćurlin i Brešan Ančić 2023: 448).

Što se pravopisnoga određenja Kuzmanićeve *Priručnika* tiče, može se reći da se u Kuzmanićevu pisanju uglavnom primjenjuje morfonološko pravopisno načelo, ono za koje su se zalagali ilirci¹³ i kasnije zagrebačka filološka škola: *doisto velika ridkost, izpustila je, odkud je propala, od obradka rukom dohvatiti, obćeni znaci, znacima pridhodnim, vèrlo gibke, sve jaja obklapa, od sladkih bajamah, odveć uridko, iza izlazka čeda, od kraja obradka, do nepodpunog izvidjanja, smetalo prolazku njegovu*. Dentalni suglasnik *t* ne ispada u skupu *str*: što *bolestna starost, spomenutoga vlastnika tiskarnice* čime Kuzmanić također slijedi postavke ilirske, odnosno zagrebačke jezične koncepcije. Osim toga, fonemi *t* i *d* čuvaju se i u primjerima: *petdeset* i *šestdeset*: *petdeset* i *drugo učenje*..., a slično je i u primjeru *šestdeset*: *i u šestdeset učenjah*. Kao što ni jedan pravopis nije zasnovan na jednome načelu (Badurina 2012: 66), tako ne čudi nedosljednost u Kuzmanićeve pravopisnim odabirima. Iako u udžbeniku prevladavaju morfonološki „nazori”, nisu rijetki ni ostvaraji koji idu u korist fonološkomu pravopisnom načelu, načelu koje je zagovarala škola hrvatskih vukovaca: *zbog toga teško kreće, ispod njega isklizne, jedna grana kratka, presomitka tèrbušnice, vèrlo ritki, ni odveć uska, uskoća, jedra i teška, u muške je glave, a materica u jedanput, dati rastvoriti prozore, tèrbuha isklizne, po njemu rasplinjuje, pri rodjaju raspoznati, na ulazištu kruga ispričilo, konci iščupani*.

Koliko je Kuzmanić nedosljedan u izboru pravopisnoga načela, govore dvojni primjeri, odnosno odabir obaju pravopisnih načela (morfonološkoga i fonološkoga) u istoj riječi: *pritrivori joj postaju čvèršći* i *izbuljeniji/bude isbuljeniji*.

Mnogo je primjera u kojima se provodi sibilizacija, što je u skladu s vukovskom jezičnom koncepcijom (Budmani 1867: 16): *pri ruci, da su ostatci, okrajci, da učenicu umidu, obroci zadavanja, medju uzrocima betegah, o znacima*, iako nisu rijetki ni primjeri u kojima sibilizacija nije provedena: *po kojoj struki, i po snagi, a druge tugi*.

Slijedi nekoliko napomena o interpunkcijskim znakovima koje Kuzmanić u svom radu koristi. Nakon naslova i svih podnaslova u knjižici nalazi se točka: *PRIMALJSTVO ZA PRIMALJE., ČETVÈRTO UČENJE. O razdiljenju i p r o m i r enju kruga*. Zarez se redovito nalazi ispred sastavnih veznika: veznika *i*: *hranu iz želudea, i*

¹³ Više o tome u Badurina 2012: 43.

da iz nje izsisavaju što je pićno; kroza njih curi, **i** u mihur utiče; vanjska strana križnice jest hrapava, **i** po sridi; zovu križnica, tèrtica, **i** bezimenice; veznika pa: kolombar izvući, **pa** očistiti; kèrvav, **pa** sama kèrv curi; iz materice, **pa** se ova lako; veznika te: pri prislušavanju, **te** onako s' većega; naprid kroz ono, **te** radili da kèrv; i to pod starost, **te** sam podpuno; koja hranu podkripljuje, **te** čini da se ova lakše svariva; veznika ni: ni da podje o sebe, **ni** da pusti mokraču; veznika niti: onako, **niti** bi se čulo. Točka sa zarezom u tekstu se bilježi, no uvijek se ispred nje nalazi prazno slovno mjesto: za to prislušivanje ; to joj se ili na postelji previsokoj ;

Apostrof se bilježi kod prijedloga *sa*, odnosno kada se izostavlja *a*: čedo **s'** posteljicom, **s'** kojim jajcem, **s'** kosoga položaja, **s'** toga, **s'** ledjima, **s'** čestim. Pisanje apostrofa nije dosljedno, odnosno skoro da i nema pravila kada se bilježi apostrof, a kada prijedlog *sa* jer su česti i primjeri bez apostrofa: **sa** dva pèrsta, **sa** pola stražnjice, **sa** četiri promire, **sa** čedom, **sa** pogibelju, **sa** čelno-zatiljačnom. U jednome je primjeru navedeni prijedlog zabilježen u obliku *su*: **su** dva pèrsta što pokazuje dvojnosti: *su dva/sa dva*. Kod prijedloga *ka* odnosno *k'* u tekstu knjižice jasno se iščitava pravilo: ispred riječi koje počinju s *k* i *g* javlja se prijedlog *ka*: **ka** glavi, **ka** križnici, **ka** križno-hèrbteničnom, dok se kod ostalih primjera javlja *k* s apostrofom: **k'** sebi pritegnuti, **k'** njoj došlo, **k'** drugoj strani.

5. JEZIČNA ANALIZA

5.1. OSNOVNE FONOLOŠKE ZNAČAJKE

U ovome se dijelu donose pojedina jezična rješenja teksta knjižice *Priručnik za primaljstvo* Ante Kuzmanića, odnosno analizirane su jezične značajke na trima jezičnim razinama (fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj).

U analiziranom se *Priručniku* na mjestu tvrdoga i mekoga poluglasa ($\partial < *v_b, *b$) u jakome položaju realizira fonem *a*: *ili od cakla, caklenica, kupicom caklenom, svaki dan, u hrani dobar, kada bi se kèrv, daj da sad, vèrsno živiti vanka, vas stid začepiti, lagano bljuvanje, sedam misecih, posal likara, iliti konacah ovošćenih*. Pridjevska zamjenica u tekstu glasi *vas*: **vas** stid začepiti.

Navode se i primjeri u kojima ishodišna jezična skupina $v\partial (< *v_b)$ prelazi u fonem *u*, i to kod samostalnih riječi i prefikslnih složenica: *za što drugo uzeti, da sam ričih uzeo, u ovoj pèrvoj, u njoj, što je unutra, u kojoj udovici*.

Kao rezultat sonantnoga likvida **l* i stražnjega nazala **q* javlja se fonem *u*, što je i očekivano: *tila čedinjega duboko, dubokim udisanjima, svagda dug, dvadeset*

palacah *dugačka*, *duboku* starost, *dužina* je pet palacah, devet misecih *sunčanih*, i *dublina*, jest boje *žutkaste*, *puno* podložna, protiv *punokèrnosti*; mali *krug*, koji *idu* komu, *budu* ona kao takova, *svoju* žilu, *podtiskuje* želudac, *budu* dosta meke, *tuga*, da nije *ruka* propala, da su joj *zubi* zdravi, to mu se *pljuvaka* miša.

Prednji nazal *ę ima odraz *e* bez obzira na poziciju u kojoj se nalazi: *početak im* u gori, *meso* cèrljenasto, *nego se ovo sveto dilo*, *teško* mogao izvèršiti, u *jetru* čedinju pruža, hèrvatskom *jeziku*, *načeti se*, *ditešce* sisa mliko, *okrugla veza*, koja umi *pametno*.

Stara je promjena tipa *ra-* u *re-* zabilježena u primjeru: čedo u materici *reste* iako se mogu naći i primjeri koji čuvaju *ra-*: da jedan za drugoga *priraste*, dite izvanredno *naraslo*.

Na mjestima gdje samoglasnik *e* dolazi od jedne od starih praslavenskih dubleta **topl-*/**tepl-* bilježimo primjere: koje u *teplim* zemljama stanuju, u vodi *teplj*, *teplim* lojem, vèrlo *teplo*, vode *teple*.

Protetsko *j* potvrđeno je samo u akuzativu množine zamjenice za 3. glagolsko lice: te *jih* lako *popane*, jer obično *neima jih*. U svim ostalim primjerima (ne samo kod zamjenica) javlja se početni *i*: pa *unaprid ima*, što se *inače*, *nisu im knjige*, *svagda isti*. Ilirska norma dopušta oblike s protezom, pa se zasigurno u obliku *jih* Kuzmanić još uvijek drži te norme.

Što se tiče samoglasničkih skupina, one su rijetke i neuobičajene. Ostvarivanjem dvaju samoglasnika uzastopce u slijedu nastaje hijat ili zijev. Kada je razlika u stupnju otvorenosti susjednih samoglasnika veća, samoglasničke se skupine čuvaju: *naučitelju* likarstva, *bistrijega nauka*, *zaodiva* matericu, on *zaustavi*, na svom mistu *neustanovi*, za koju *prianja*, svako *jajište jest naoblo*, tilo joj se *zaokružuje*, *nauznak* ležati, drugi *pouzdan*, *použa* od njih, *kèrv sveudilj*, *smušene neustèrpljivice* misle, sva u *naokolo*, ako bi se *zainatila*, nije *pouzdan*. Prilog kao pojavljuje se u tekstu u oblicima *ko* i *kao*, odnosno s provedenom kontrakcijom (sažimanjem) dvaju samoglasničkih fonema (*ko*) te u obliku koji čuva navedenu samoglasničku skupinu (*kao*): *ako se pri tom ko* kod nje *desi*, *kao* jedno moje *mnenje*.

U Priručniku za primaljstvo A. Kuzmanića suglasnički inventar čini 25 jedinica:¹⁴ *b, c, ć, č, d, đ, dž, f, g, h, j, k, l, lj, m, n, nj, p, r, s, š, t, v, z, ž*. Pojedine se jedinice bilježe vrlo rijetko, kao npr. u rječniku u pojašnjenju *dž*: JETRA, *cèrna džigarica*, što ne mora značiti da se Kuzmanić priklanja vukovskoj jezičnoj koncepciji. Naime, navedeni se fonem bilježio u tuđicama (turcizmima) i prije negoli je normiran Brozovim pravopisom (Laco i Vulić 2015: 184).

¹⁴ Napominjemo da u ovome radu foneme u primjerima bilježimo onako kako je to uobičajeno u suvremenoj literaturi, npr. *x* (h), *l* (lj), *ń* (nj), *ž* (dž), *ž* (đ).

Svi suglasnici mogu stajati u početnome, središnjemu i dočetnome položaju u riječi, izuzimajući pojedinačna ograničenja u suglasničkim skupinama.

Fonem se *h* pisao u svim pozicijama: početnoj: *huda slučaja*, *hipi prinosi*, i u *hunterova opna*, *hud slučaj*, u *hrani*, i *hrapava*, koja *hoće* da se prokine; središnjoj: *Mihovilu Milkoviću*, *pridhodećem* učenju, jedna *predohrana*, pri *prohodu*, teška *zaduha*, u *mihur*, ni do *bahorenja*, *mlohavost* materice, šupljina *tèrbuha*, da *neho-di* dok nije, *dobrohotni*, *uzhodna* stidna glava, zbog *mlohavosti*; dočetnoj: *mnogih ričih*, *starih zaslužjenih likarih*, *takovih*, *primerah* ima, nebi *odmah mogao*, s *kojih sam*, *italijanskih izrekah* i *prirekah*, *onih*, *prosvićenih*. I Babukić i Budmani svrstavaju *h* u gèrlene glasove (Babukić 1854: 18; Budmani 1867: 4), a njegovo gubljenje u poziciji pred *r* propisuje Broz svojim pravopisom (1892). Kuzmanić ga u tome jezičnome rješenju ne slijedi jer se kod njega javlja *h* ispred *r* u pozicijama: početnoj: *hèrvatskom jeziku*, *hranitba*, i u *hèrbtenični mozak*, malo *hèrdjavo*, uz *hèrbenitcu izvanka*; središnjoj: *ohrabrilo me*, *nikoj dèrhtavici*; dočetnoj: *povèrh*.

Vokalizacija dočetnoga *-l > o* nalazi se u analiziranome *Priručniku*, najčešće u jednini glagolskoga pridjeva radnog muškoga roda: *to u dilo izveo*, *uvižbao* kako nikada, na zemlji *nastao*, onako *preveo* ili *načinio*, ako bi se na lako *uzeo*, kao pod nagon *uveo*, *protumačio* sam, kao naziv *naveo*, to *isporavio*, nego sam *vidio*, nebi *odmah mogao* sve... dok se u imeničkim riječima čuva: *koji meki dil*, *posal* likara, više manje *debel*, četiri *palca* i *pol dugačka*. Što se tiče primjera *pol* „Valja napomenuti da je Maretić normirao realizaciju *po*, proglašavajući *pol* dijalektizmom, pa je tijekom 20. st. *pol* potisnuto iz norme i prakse” (Laco i Vulić 2015: 196).

U tekstu *Priručnika* nisu potvrđene suglasničke mijene koje se nazivaju adrijatizimima: delateralizacija, odnosno nema primjera za eliminaciju *lj* u *j*, nema prijelaza fonema *-m* u *-n* u nastavcima i nekim nepromjenjivim riječima te slabljenja šumnika.

Disimilacija se uglavnom ne provodi: *izvornoga znamenovanja*, *rebra* iako je pro-nađen i primjer s provedenom disimilacijom: *ter blagosovena jest ruka ona*.

Slijedi osvrt na suglasničke skupine. Stara skupina *čt nije očuvana te se ona realizira kao št: *umidu štiti*, štijuć *nike knjige*, *poštene* *primanje*. Ni stara skupina *čr nije potvrđena, već je zamijenjena skupinom *cr*: *jer onda criva*, *najposli cèrnastu*, u reče-noj *cèrnoj neprilici*. Suglasnička je skupina *vs razriješena metatezom: *sve ovo biva*, *minja svoj položaj*, *po svemu tilu*, *kroz svoje*, za *svega* života, *svi ovi znaci*.

Budući da je Kuzmanić pisao uglavnom morfonološkim pravopisom, skupine *skj i *stj u *Priručniku* su redovito realizirane kao št i šć, odnosno jednačenje je suglasnika u navedenim skupinama dosljedno provedeno: *ako se tèrbušni gušteri* *vèrlo stežu*, *širinu ulazišta*, *izlazišta*, *sa sve četiri strane koštan*, *hoće se za to klišta*, *koštice*, je li *izvanjšina*, *grdobština* može postati, za *dilovanje jest okolovština*. Mogući su ostva-

raji i s realizacijom šć: pa **popušća**, često **pušća mokraču**, ispod stidnoga svoda jedva **ispreprašća**, **spušća do uzhodne**, pri **pušćanju**, kako je čedo **namišćeno**, primaljama **nedopušća**.

Skupine *št* i *šk*¹⁵ javljaju se u posuđenicama, i to kao rezultat prijelaza. Nalaze se u primjerima: *st* > *št*: **štèrkaljica velika i mala**, osobitom **štípavicom**, ili **štucalo**, **štuca**; *sk* > *šk*: od pera **škakljati**, kao u **škripu**, **škripac**, i **škodno** iz tila, da bi joj dojenje **škodilo**.

5.2. OSNOVNE MORFOLOŠKE ZNAČAJKE

Iako je Kuzmanić bio uvažen jezikoslovac, njegovi su naponi, kao i naponi zadarskoga filološkog kruga bili usmjereni snažnom promoviranju ikavice i dalmatinske grafije, stoga se njihov program i djelovanje nisu posebno ticali ilirskoga oblikoslovlja ni specifičnih gramatičkih problema, iako ostaje zabilježeno da su Vuk Karadžić i Ante Kuzmanić održavali pismenu korespondenciju kojom je Vuk Karadžić osporavao uporabu ilirskoga genitivnog nastavka (Vince 2002: 377).

5.2.1. PROMJENJIVE VRSTE RIJEČI

Imenice

U priručniku su zabilježene i posebnosti vezane za pojedine imenice. Tako se npr. imenica *dob* u značenju razdoblja u ljudskome životu, u tekstu javlja u ženskome rodu *e* sklonidbe: *ako ovu dobu bez bolesti predju, u četiri dobe* što je očita karakteristika jezika upotrijebljena u Dalmaciji. Naime, iako ondašnji rječnici ovu imenicu bilježe kao imenicu *i* sklonidbe (Parčić 1874: 89; Broz i Iveković 1901: 223), dalmatinska javna glasila također je bilježe kao imenicu ženskog roda *e* sklonidbe (Brešan Ančić 2022: 69).

Imenica *pojav* muškoga je roda: *Preporadjanje jest naj čudnovitiji pojav žive nara-vi, jest drugi pojav uz babine*. Naime, Parčić ovu imenicu bilježi u muškome (*pojav*) i ženskome rodu (*pojava*) (Parčić 1874: 538), dok je Broz i Iveković navode kao imenicu ženskoga roda (*pojava*) (Broz i Iveković 1901: 85).

Imenica *pluća* u Kuzmanićeve se rječniku javlja kao imenica ženskoga roda *e* sklonidbe: *u pèrsištu stoji pluća, onda se pluća proširi*, kèrv ide u *pluću*. Ta se imenica bilježi u Parčićevu i Šulekovu rječniku te je obojica bilježe dvojako. Šulek bilježi ime-

¹⁵ Ovdje pripada i skupina *šp* (*sp* > *šp*), no za nju u tekstu knjižice nije bilo primjera.

nice *pluća* (pl.) te *pluće* (n) (Šulek 1874: 790), a Parčić *pluća*, f. te *plućje*, a¹⁶ (n) (Parčić 1874: 511). Iz ovoga slijedi kako Kuzmanić u svojem djelu slijedi Parčića te se koristi imenicom *pluća* kao imenicom jednine ženskoga roda. Zanimljivo je i kako se Kuzmanić koristi dvojinom, čime se, u biti, jezično svrstava uz zagrebačku filološku škola čiji se predstavnici dvojini priklanjaju ne bi li opravdali uporabu zastarjelih nastavaka za množinu (Tafra 1993: 88). Dvojina je i u dalmatinskim javnim tekstovima relikv, osim u Danilovoj prvoj gramatici iz 1855. (Brešan Ančić 2022: 70), što sugerira da je u biti riječ o koncepcijskome svrstavanju određenoj jezičnoj struji. Kuzmanić se dvojinom koristi pri uporabi parnih imenica poput *ruka* ili *noga*: *drugi položaj noguh, do krajevah noguh*, ali i drugih: *pet li pèrstijuh, jest omeknuće kostijuh*.

U kategoriji broja izdvojiti će se a sklonidba jednosložnih imenica muškoga roda. Kuzmanić se usporedno koristi i kratkim i dugim množinskim oblicima: *i poništo kukovi, ti dilovi obraza, a bokovi su mu dolnji, krajevi od tih granah, gornji kukovi, svi ovi znaci, te veze zgloba kruga povezuju, iliti bolest u nožnim zglobima*.

Tadašnja norma nije propisivala kada upotrebljavati duge, a kada kratke oblike. Koristeći se terminima „pravilno” i „produženo”, Babukić navodi kada se stavlja *-ov-*, a kada *-ev-* „s obzirom na tvrda ili mekana okončaka”, no u bilješci napominje: „Takove reči sklanjaju se inače i pravilno t. j. bez umnožka (augmenta) *ov* i *ev*, ako uprav eufonija (blagoglasje) slična umnožuje” (Babukić 1854: 179). Mažuranić pak daje prednost kratkim oblicima: „Značenje pravilnoga i produženoga plurala nije sasvim jednako; jer produženi plural izvorno znači osobu ili stvar od rēdke veličine dakle „volovi” znači što ‘veliki voli’, orlovi = veliki orli, knezovi = veliki knezi. A kōje-se reči smiju produžiti, trēba da-se iz običaja naučiš. S toga češ dobro naučiti, da-se neslužiš produženim oblikom (*ovi, evi*) ako-ga još nisi u dobrom jeziku i u pravom značenju čuo ili čitao” (Mažuranić 1869: 41).

Što se tiče posebnosti vezanih za imenički sklonidbeni sustav, spomenut će se samo pojedini imenički nastavci.¹⁷ Analizirani je korpus vrlo dosljedan u sklonidbi imenica te se u genitivu množine dosljedno slijede postavke ilirske jezične koncepcije, odnosno zagrebačke filološke škole: *tumačenje znanstvenih nazivah, dolazak misečinah, bilo je nerodušah, kroz više godinah, od kojih mukah, pet palacah, treće nedilje danah, do petnajst prujah, iz bubrigah, na više načinah* (Tomelić Ćurlin i Brešan 2023: 450) iako o ovome pitanju postoje i oprečna mišljenja. Tako Vince (1971: 296) navodi kako je *-h* u genitivu množine nastao analogijom prema pridjevskoj deklinaciji, pojavivši se prvo u imenica i sklonidbe. U primjerima *do krajevah noguh, pet li*

¹⁶ Parčić ne navodi što označava kratica *a* (1874: VII).

¹⁷ Vidi o tome u Brešan Ančić i Tomelić Ćurlin 2023.

pèrstijuh, jest omeknuće *kostijuh* nastavak *-uh* označava ostatak genitiva dvojine o čemu je već bilo riječi.

Nastavak *-ih* bilježi se u primjerima: *mnogih ričih*, škripanje *zubih*. Zanimljivo je da se Kuzmanić koristi nastavkom *-ih* kod imenice *zub* jer se taj nastavak u zagrebačkoj filološkoj školi vezuje samo uz imenice: *červ-ih*, *hvat-ih*, *ljud-ih*, *mrav-ih*, *měsec-ih* (Mažuranić 1869: 42).

Iako je u analiziranome korpusu oblik za genitiv množine bio dosljedno upotrebljavan, nastavci za dativ, lokativ i instrumental pokazuju različit predznak. Naime, ilirska nastojanja koja su naslijeđena od zagrebačke filološke škole, išla su u smjeru da dativ, lokativ i instrumental množine imaju različite nastavke kako bi se zadržalo bogatstvo različitih oblika, dok su vukovci zagovarali sinkretizam dativa, lokativa i instrumentala množine imenica i imeničkih riječi (Maretić 1899: 150). Iako se, uzimajući u obzir genitivni množinski nastavak, očekivalo da će se nastavci zagrebačke filološke škole upotrebljavati i kod dativa, lokativa i instrumentala množine, Kuzmanićev *Priručnik* donosi zaokret te se on opredjeljuje za vukovske sinkretizirane nastavke *-ima* za muški i srednji rod te *-ama* za ženski rod: *kako da se rodiljama*, *u toplim zemljama*, *sa svojim vezicama*, *služiti našim likarima*, *medju opnama*, *po kolima*, *pod očima*, *medju smetnjama*, *to gdi rukama i nogama*, *u prisobnicama*, *u kèrvnim žilama*, *medju čelnicom i timenicama*, *u primaljskim učilištima*, *po preponama*, *križima*, *za ovim znacima*, *stidnim pritorima*, *medju bedrima* (Tomelić Ćurlin i Brešan Ančić 2023: 450).

Ako se pogledaju slična, već spomenuta istraživanja, može se zaključiti kako su 70-e godine 19. stoljeća, kada je Kuzmanićevo djelo izašlo, godine preokreta, stoga se bilježe i nastavci zagrebačke filološke škole i hrvatskih vukovaca. Bit će potrebno još sigurno dva desetljeća da se sklonidbena norma stabilizira, stoga ovakva jezične rješenja ne čude. Ipak, za razliku od jezične situacije u Dalmaciji koja je u ovome pitanju bila iznimno nekoherentna, Kuzmanić se jasno opredjeljuje. Genitivni je nastavak dominantno ilirski,¹⁸ dok se u drugim padežima priklanja normi hrvatskih vukovaca.

Zamjenice i pridjevi

U tekstu su potvrđene upitno-odnosne zamjenice za značenje ‘neživo’ *što/šta*: *sve što je u njoj*, *te se bolje raspoznaje šta je*. Genitivni oblici upitno-odnosne zamjenice *što/šta* glase *česa* i *čega*: *s’ česa se lako može*, *iz čega posliduje*, *iz čega neima*, *radi*

¹⁸ Pridjev *ilirski* u ovome se kontekstu izjednačava s jezičnim postavkama zagrebačke filološke škole.

česa dužna.¹⁹ Iako se u cijelome proučavanom priručniku ne osjećaju elementi karakteristični za čakavsko narječje, ipak se ponegdje bilježe „signalni” čakavskoga kao „konzervativnog sustava” (Tomelić Ćurlin 2008: 87–88). U skladu s ovim, Kuzmanić upotrebljava i neodređene zamjenice tvorene od oblika *česa*: *netriba ničesove likarije, s' nečesovom drugom pomoćju izminiti*.

Od oblika zamjenice *što/šta* upotrebljava se prilog *zašto*: *kad i zašto ima se rani podjaj podticati* te složene neodređene zamjenice sa *što/šta* za značenje ‘neživo’: *moгу i poništo razmaknuti, ponešto drugačije biva, s kojih sam štošta, gdi se ženi ništo ponekad*. Navode se još neke neodređene zamjenice: *i razvija gdigod medju tèrbušnicom, niti im je nauk gdigdi, ima i gdikoja*.

Pokazna zamjenica *ovaj* u N jd. muškoga roda glasi *ovi* i *ovaj*: *ovi oprez, ili otisnuti ovi, ovaj gèrdni slučaj*, a zamjenica *onaj* ima oblik *oni*: *gèrlić oni* što će zasigurno ići u korist naslijeđu zagrebačke filološke škole.

Zamjenički pridjevi *onakav, takav* i *ovakav* glase *onaki, taki* i *ovaki*: *i onaki razdvoj, i u onakom redu, pri ovakom stanju, pèrva knjiga ovake vèrste, pri takom tužnom događaju*.

Zanimljivo je osvrnuti se na uporabu sažetih i nesažetih oblika odnosnih zamjenica *koji/-a/-e*. Naime, iako je u 19. stoljeću uobičajeno bilo upotrebljavati i nesažete i sažete oblike posvojnih i odnosnih zamjenica koje ravnopravno opisuju i ondašnji normativni priručnici (Danilo 1855: 27; Babukić 1854: 37²⁰), ovaj korpus pokazuje da se kod odnosnih zamjenica i povratno-posvojne zamjenice upotrebljavaju samo sažeti oblici.²¹ Nakon provedene kvantitativne analize u cijelome je djelu oblik *koga* zabilježen 29 puta, dok oblik *kojeg/-a* nije zabilježen ni jednom. Oblik *komu* zabilježen je 8 puta, dok je nesažeti oblik *kojem* zabilježen samo jednom. Isto je i kod povratno-posvojne zamjenice *svoj/-a/-e*. Ona je u sažetome obliku *svoga* zabilježena 11 puta, dok nesažeti oblik *svogeg* nije zabilježen. Oblik *svomu* zabilježen je 9 puta, oblik *svom* 8, dok oblik *svojem/-u* nije zabilježen.

U tekstu analizirane knjižice zabilježeni su i određeni i neodređeni oblici pridjeva.

Neodređeni se pridjev upotrebljava kao dio predikata ili predikatnoga proširka: *nego je srozán, starolik, ako je stíd lagano povridjen, rodilji je onda obraz cèrljen*,

¹⁹ Vidi o tome u Lukežić 2001.

²⁰ Babukić čini razliku između posvojnih i odnosnih zamjenica te kod posvojnih navodi da se mogu upotrebljavati sažeti i nesažeti oblici zamjenica: *moja pokratjeno ma, tvoja pokratjeno tva; mojega, tvogega, pokratjeno: moga, tvoga* itd. (Babukić 1854: 36), no kod odnosnih zamjenica navodi samo sažeti oblik (Babukić 1854: 37).

²¹ S obzirom na to da je riječ o rječniku, nisu zabilježeni primjeri osobnih zamjenica 1. i 2. lica koji bi mogli imati sažete, odnosno nesažete oblike.

ako joj je i koji drugi dil **tvèrd**, ako je materica **prazna**, i da je **vruć**.

Komparativ se tvori trima nastavcima: *-iji, -ji i -ši*: nastavkom *-iji* u primjerima: *u muške je glave krug... hrapaviji, pritvori joj postaju čvèršci i izbuljeniji/ bude isbuljeniji*, oblik joj *drugačiji, krug visočiji*; nastavkom *-ji*: *deblji, jedan drugomu bliži*, nastavkom *-ši*: *mekši nego glava, drukša kroz više godinah*. Superlativi glase: *najveći i najteži dil, najpèrvi se, oplodnja najlakše, najčešće i najsnažnije, palac jest najduži, i najdeblji*.

U genitivu, dativu, lokativu jednine muškoga i srednjega roda javljaju se primjeri sa završnim samoglasnikom i bez njega – genitiv jednine: *do naravnoga i lakoga rodjaja, o znacima jednovitoga materničnoga nošenja, uzroka težećega, gori spomenutoga, dužina tila ditinjega, o uzrocima naravskoga, od pridnjega, do zadnjega križnoga kralježka, sridina tila čedinjega, do nepodpunog izvidjanja iznutrašnjeg*; dativ jednine: *jednom repiću nalična, izvèrnomu ljubitelju, k' izvidjajućemu pèrstu, namistničkomu vičniku, prema ostalomu tilcu, prama drugomu, prama livomu križnom kuku*; lokativ jednine: *pri naravnomu i pri nenaravnomu rodjaju, o izvanmaterničnom nošenju, na našem hèrvatskom jeziku, u govornom, ili u književnom jeziku, po naznačenom položaju, po novomu Pravilniku, po staromu pravilniku, u odivenom stanju, pri gornjemu kraju, pri iznutrašnjemu, u glavnomu*.

Ovaj korpus pokazuje da su ipak nešto češći primjeri sa završnim samoglasnicima. S obzirom na obujam djela, kvantitativna analiza provela se na trima većim poglavljima²² kako bi se pokazala jasnija slika uporabe pridjevskih nastavaka. Analiza pokazuje sljedeće: u genitivu jednine muškoga i srednjega roda nastavak *-oga* zabilježen je 29 puta, *-ega* 10 puta, dok je nastavak *-og* zabilježen jednom, a *-eg* niti jednom. U lokativu jednine muškoga i srednjega roda nastavak *-omu* zabilježen je 6 puta, dok je nastavak *-om* zabilježen samo jednom.

Ovakvi rezultati jasno pokazuju da kod pridjevsko-zamjeničke deklinacije prevladavaju nastavci sa završnim samoglasnicima, što ne iznenađuje jer u Dalmaciji nastavci bez njih postaju dominantni tek od početka 20. stoljeća (Brešan Ančić 2022: 125). Ipak, potrebno je navesti da normativni priručnici druge polovine 19. stoljeća propisuju obje inačice. Gramatičari zagrebačke filološke škole završnim alomorfolom razlikuju dativ i lokativ jednine, dok Budmani te kasnije Maretić i u jednini sinkretiziraju te padeže. Iako se genitivnim nastavkom priklonio ilircima i njihovim nasljednicima u pitanju dativa i lokativa, Kuzmanić ide u drugome smjeru te slijedi ne samo

²² Za kvantitativnu su analizu odabrana prva četiri poglavlja *Priručnika* koja ne uključuju rječničke natuknice kako forma rječnika ne bi utjecala na korištenje pojedinih oblika. Također, jedno od poglavlja (drugo učenje) uključuje definicije dijelova tijela, stoga sadrži veći broj pridjeva i rednih brojeva koji su pogodni za ovakvu analizu.

Budmanija već i jezičnu praksu Dalmacije toga vremena.

U instrumentalu jednine muškoga roda zabilježen je nastavak *-im*: za **gornjim dilom**, za **dolnjim dilom**, među **zadnjim** križnim kralježkom.

U množini zamjeničko-pridjevne sklonidbe zabilježeni su sinkretizirani nastavci za dativ, lokativ i instrumental na *-im*: dativ množine: *služiti našim likarima*; lokativ množine: *u mojim likarskim sastavcima*, *o nikojim poteškoćama*, *o naravnim poslidicama*, *o prigodnim poslidicama*, *o primaljskim ručnim dilovanjima*, *u njegovim primirama*; instrumental množine: *sa svim tèrbušnim utrobama sljubljuje se*, *s njegovim mekim pripaštinama*, *odiven ... kèrvnim žilama*, *s osobitim znamenima*, *sa ... tèrbušnim utrobama*, *sa njihovim sokovima*.

Brojevi

Što se tiče sklonidbe brojeva (od dva do četiri) u kosim padežima, izostaju njihovi deklinabilni oblici. Naime, ondašnja norma propisuje sklonidbu glavnih brojeva, a Babukić navodi kako se „u Dalmaciji i nekojih drugih krajih sklanjaju u Gen. i Praep.: *dvaju* ili *dvajuh*” (Babukić 1854: 219). Kuzmanić glavne brojeve (od dva do četiri) ne sklanja što je išlo prema tendenciji koju su u konačnici zagovarali predstavnici vukovske škole, a biva i normirano Maretićevim i Daničićevim priručnicima (Maretić 1899: 22; Daničić 1869: 47). Iz primjera: *dva li pèrsta*, *dva pèrca*, *dva*, *tri*, *četiri* li začetka, *dva žlibića*, *dva pèrca*, *tri palca*, *tri dana*, *tri miseca*, *tri okrajka*, *dva gnjata od tri kosti*, *na ona tri komada*, *nahodi četiri*, *na sve četiri strane*, *to sa četiri strane*, *jedna je četiri palca dugačka*, *četiri rebra*, *četiri čeda* vidljivo je čuvanje tragova dvojine jer se imenica uz broj ne pojavljuje u množini, već u dvojini.

U ženskome rodu prevladava oblik s ikavskim refleksom jata *dvi* što se može i očekivati, dok se samo u jednome primjeru pojavljuje oblik *dvije*: *dvi civčice*, *križnica ima dvi strane*, *sa dvi vilice*, *prepone su dvi*, *na dvije onake polovice*.

Zanimljiva je i realizacija glavnih brojeva, pogotovo od *jedanaest* do *devetnaest* gdje su zabilježeni oblici na *-najst*: *dvanajst li misecih*, *osamnajst do dvadeset* i *četiri palca*, *trinaest palcah*, *petnajst*. U naslovima poglavlja stoje pojedini redni brojevi s istim sufiksom *-najst*: *jedanajesto* (učenje), *dvanajsto*, *trinajesto*, *četèrnajsto*, *petnajsto*, *šesnajsto*, *sedamnajsto*, *osamnajsto*, *devetnajsto*. Kuzmanić je nedosljedan u bilježenju desetica. Tako npr. u naslovu bilježi *petdeset i drugo* učenje, *petdeset i treće* učenje, a u tekstu *Priručnika*: *vidi pedeset i treće učenje*, *vidi pedeset i sedmo* učenje. U svakome slučaju, složene brojeve piše odvojeno kako je zabilježeno u Budmanija (1867: 59).

Uz bilježenje brojeva uočena je i jedna posebnost Kuzmanićeva izraza. Naime, iz-

među broja i imenice javlja se ponegdje riječca *li*: *dva li pèrsta, dvanajst li misecih, dva, tri, četiri li začetka, pet li pèrstijuh*.

Glagoli

Glagolski se oblici u korpusu tvore u skladu s onodobnom normom. Infinitivi se dosljedno tvore nastavkom *-ti*: *kèrstiti, izbaviti, poslati, pribaviti, pamtiti, vladati i -ći: doći, izići, naći, povući, reći*. Glagoli druge vrste koji su imali nazalni infiks **-nq* na njegovu mjestu imaju *-nu*: *nego ću jedva koju napomenuti, te je lako odtisnuti, to ga uzgor odmaknuti, lakše utisnuti može, nemože zametnuti, povoj utegnuti, može pokrenuti matericu, pa spridimice uzdignuti matericu, više može stegnuti, uštèrcnuti čiste vode, te gurnuti čedo, s' mista pokrenuti*.

Prezent se tvori morfovima *-a-*, *-e-*, *-je-*, *-i-*: *pregledam, postane, posvećuje, slidi*.

Pojedini glagoli imaju u konjugaciji sačuvanu starinu u 3. licu množine prezenta gdje dolazi nastavak *-u*: *prama podstidu okrenu, obično doživu, dugo godinah poživu, trizno živu*, ali i *-e*: *ove veze čine, kroz ove silaze, misle da će bèrzo roditi, nego rade*.

Glagol živjeti²³ te njegove prefiksalne izvedenice tvore prezent nastavkom *-u*: *obično doživu, dugo godinah poživu, trizno živu*.

Pojedini glagoli prvoga razreda pete vrste, npr. *imati, znati* i *(pre)dati* imaju u 3. l. mn. prezenta oblike s morfolom *-du*: *to dakle imadu znati, da znadu višto vladati, blagim klapnjama predadu se* itd. Glagol *imati* javlja se i u obliku s osnovom *imaj-*: *a pri njoj imaju*. Ovakve dubletne varijante vrlo su uobičajene u drugoj polovini 19. stoljeća te su nastale analogijom od glagola *dati* (Maretić 1899: 268).

Glagol *biti* upotrebljava se u tekstu *Priručnika* u naglašenome i nenaglašenome obliku prezenta, a vrlo su česti i oblici naglašenoga prezenta za 3. lice jednine i množine: *jedni likari dèrže, da znak složenoga nošenja jest to...; izrodina jest malne skroz mesna...; metilji jesu niki mihurići puni vode; unutrašnja strana križnice jest jama-sta...; ulazište i šuplijna kruga jesu uži...; križno-kukovi zglobi jesu hèrskavi*.

U korpusu se aorist i imperfekt rijetko upotrebljavaju: *ona bijaše primalja, izvidiše ovo moje dilo, vèrlo ga ociniše, mudroslovac gèrčki dičiaše se, sastojāše iz više ko-*

²³ Sustav vrsta i razreda glagola u drugoj je polovini 19. stoljeća bio jedno od pitanja u kojem se gramatike nisu uvelike razlikovale. Naime, izuzmemo li Ivana Danila (1855) i njegovu vrlo specifičnu podjelu na dvije vrste i devet podvrsta (Brešan Ančić 2022: 141), može se zaključiti kako se Babukićev sustav glagolskih vrsta i razreda ne razlikuje u mnogome od novoštokavskoga pristupa. Oba su pristupa temeljena na infinitivnoj i prezentskoj osnovi te se primjenom takva pristupa može zaključiti kako bi se glagoli živjeti te njegove prefiksalne izvedenice mogli svrstati u 3. vrstu koja infinitiv tvori morfolom *-je-*.

madah, glava **stajaše** gori, na pupkovini **zavèršivaše**, koža pupkovine **dohvaćaše**, to nošenje neprestanim **nazvaše**.

Od glagolskih oblika izdvojiti će se i glagolski prilozi na -vši: **spustivši se u šupljinu, okrenuvši dlan, predstavivši se izvèršuje, prorizavši joj tèrbuh, upitavši je prije nego uzme, zamotavši to u tanku kèrpu, i poznavši da je sve u redu, da izašavši, primalja osvidočivši**, ali i na -v: da **primišav tri, četiri li žlice ulja maslinova, sime unišav u matericu i prošav, da ditešce izsisav oni sluz**. Oba se sufiksa javljaju i kod ilirskih, kao i kod vukovskih jezičnih načela. Za razliku od gl. priloga prošloga koji se javlja s dvama nastavcima, glagolski se prilog sadašnji javlja samo u oblicima bez završnoga -i: a **buduć, videć da ona nije cila, a primalja znajuć, i lako razabрати gledajuć, pritiskajuć jih**.

5.2.2. NEPROMJENJIVE VRSTE RIJEČI²⁴

Prilozi

Od nepromjenjivih riječi Kuzmanić bilježi priloge načina: **jest potribito, najskoli onda** ‘naročito’, što je važno **mučno naški** protumačiti, **naravski jest, gdi se takojer, uprav znači razridba, doisto pokvarilo**; vremena: **pokle se glava zaokrenula**; mjesta: **ozgor se sklapa, ozdol s’ tèrticom, to ga uzgor odmaknuti, ostrag, gdi se uzneibrojene** i količine: **na koliko se tiče**.

Zabilježeni prilozi najčešće vuku porijeklo od pridjeva: **jesu li jednako visoki, slobodno u krug spusti, temeljito se može reći**; zamjenica: **da ovde navedem, gdi puce stegna stoji, razlikuje samo onda, čedce svakako premine**; imenica: **stranom prolazi u livu**; od glagola koji se tvore sufiksom -ce: **koji neprestance, četiri li putah zasebice**; te od brojeva: **jednom repiću nalična, te dvaput zauzlati**.

Pojedini se prilozi mogu stupnjevati: **kašnje čedce, ima ona najprije uzvèrnuti, a najposli opet ruku u matericu provući, lakše izrene**.

Složeni se prilozi pišu zajedno: **da se voda u jedanput iz njega neizlije, podpuno uvižbao, sasvim mlohava, sveudilj malaksao, ima medjutim vladati se, dva jaja posve napose, nanovo proširuje**, no nisu rijetki ni oni koji se pišu odvojeno: **vladati se svaki put, jedan put pèrstom iznutra, u naprid takovo, a medju tim dok on nedodje**. Iz gore navedenoga jasno se vide dvojni oblici: **medjutim/medju tim, jedanput/jedan put**.

²⁴ U ovome će se poglavlju spomenuti samo prilozi i prijedlozi jer je o pojedinim (npr. veznicima) već bilo riječi, a bit će i u poglavljima koja slijede.

Prijedlozi

Složeni prijedlozi tvore se slaganjem prijedloga: *izmedju njega i posteljice, izvan-ka runjavi, poradi bistrijega nauka, četiri rebra okolokolo ostrag, jer je sprid poviše rečene* ili slaganjem prijedloga i okamenjenoga oblika imenice *verh* u akuzativu: *povèrh svega toga*.

Prijedlog *s* javlja se u trima inačicama: *sa, s', su*:²⁵ *s' ledjima, sa dva pèrsta, su dva persta*. I u ovome se dijelu mogu uočiti dvojni oblici: *su dva/sa dva*.

Istraživanje sveze prijedloga *za* i infinitiva u hrvatskome je jezikoslovlju u posljednje vrijeme jedna od aktualnih tema. Razlog je tomu činjenica da normativni priručnici takve sveze ne uključuju, već ih smatraju rubnim mjestima hrvatskoga jezika, posuđenim elementom ili čak pogreškom. Još je u 19. stoljeću ova sveza karakterizirana „koje talijanskim, koje njemačkim uplivom” (Zima 1887: 306) te se od tada takva definicija prenosi kroz različitu literaturu (Vela 2019: 63). Ipak, Rišner zamjećuje da su takve sveze tijekom 18. i 19. stoljeća „ukorijenjene u hrvatskom književnom jeziku” (Rišner 2006: 100), a sve se više jezikoslovaca pita može li se konstrukcija uopće smatrati „uvezenom” i od koga, s obzirom na njezinu široku rasprostranjenost i primjenjivost u dijakroniji hrvatskoga jezika (Vela 2019). Nakon provedene kvantitativne analize ovaj korpus pokazuje kako su sveze *za* + infinitiv vrlo česte te se uvijek javljaju u sintaktičkome kontekstu namjere: *za promiriti širinu, za ustanoviti dobe ima se gledati, uho priloži prisobnici na tèrbuh za čuti kucanje sèrca, to vèrpčicah za zavezati pupkovinu, razdušiti sobu za pročistiti je od pare, za vraćati ga natrag nijedne likarije ne potribuje*. Zanimljivo je da se namjera većinom izražava upravo ovom konstrukcijom, rjeđe nego namjernom rečenicom poput: *kèrv rodilji pustiti da bi se od te patnje razbrala, zadirkivati da bi se materica stisnula*.

Osim navedenih priloga i njihova porijekla, navode se i pojedini prijedlozi: *više pupka* ‘poviše pupka’, *medju* tèrbušnicom. Pojedini se javljaju u dvojnim oblicima: *prama šupljini kruga/prema stasu*. Prijedlog *misto* vuče porijeklo od okamenjenog oblika imenice u akuzativu: *a misto da onako priklekne, misto da se kroz široku šupljinu, misto u gužnjak*.

²⁵ Više o tome napisano je u poglavlju **Pravopisna analiza**.

5.3. OSNOVNE SINTAKTIČKE ZNAČAJKE

Iako se sintaksu u istraživanjima povijesnojezičnoga kao i dijalektološkoga predznaka dugi niz godina nepravedno zanemarivalo, u posljednje vrijeme javlja se sve više radova koji se bave upravo metodologijom istraživanja takve povijesne sintakse te koji razlučuju jasna metodološka načela za njezino istraživanje.²⁶

Korpusu će se ovdje pristupiti komparativno, uspoređujući tadašnja gramatička izdanja i moguće utjecaje s Kuzmanićeve radom, a usmjerit ćemo se samo na one najizraženije sintaktičke elemente koji mogu potvrditi osnovna gramatička načela Kuzmanićeva diskursa.

5.3.1. KATEGORIJE NAČINA I STANJA

S obzirom na to da je u korpusu riječ o znanstvenome stilu, očekivana je uporaba bezličnih oblika poput infinitiva, što se pokazalo točnim, no ono što je obilježje Kuzmanićeve sintakse jest vrlo učestali spoj modalnoga glagola i infinitiva: *ima se pogledati, ima se gledati, imalo bi se posumnjati, imalo bi se stražnjače... okrenuti i izvući, imalo bi se stati koso, imadu se pobožno izreći, ima se prije dilovanja zagasiti, imalo bi se odtisnuti*. Nešto su rjeđe zastupljene konstrukcije glagola *trebati* i infinitiva: *triba posteljicu od matere rastaviti, nije triba ništa učiniti* kao i konstrukcije glagola *moći* i infinitiva: *te bi morao ispod stidnoga svoda izići, morao bi jih likar probiti, moći naravski sa čedom oprostiti se*. Takve su sveze modalnoga glagola i infinitiva bile česte u drugoj polovini 19. stoljeća,²⁷ često su imale svrhu usustavljanja određenoga funkcionalnog stila, u ovome slučaju znanstvenoga, stoga ne čudi njihova brojnost u analiziranome tekstu. Kako je osnovna namjena analiziranoga priručnika podučavati, odnosno objasniti pojedine medicinske postupke te načine kako ih izvesti, jasno je da je jedan od najčešćih vidova modalnosti upravo imperativnost koju Kuzmanić postiže različitim sredstvima. Osim glagolskoga načina, imperativa: *neka primalja pokuša, neka pupkovinu poniže naduštine presiže*, imperativnost se postiže i drugim gramatičkim oblicima. Na prvome su mjestu već spomenuti modalni glagol *imati* te infinitiv poput primjera *pupkovina ima se prestrići, novorođenče ima se redovno pitati, dojenje ima se rediti*, no bilježe se i konstrukcije svršenoga prezenta glagola *biti* s česticom *da*: *da bude rođilji glava zidu okrenuta*. Osim navedenim sredstvima, imperativnost se postiže i infinitivom: *a posteljični je trak zbog spomenutih*

²⁶ Vidi o tome u Stolac 2004.

²⁷ Vidi o tome u Brešan Ančić 2019.

uzroka zavezan, **odrišiti** zavežljaj, zatim najprvo **pritegnuti** posteljični trag.

U *Priručniku* nisu rijetke ni sveze čestice *da* i glagola u prezentu: *hoće da počne dilovati, hoće da se prokine, hoće da lije, nemože da miče jezikom* što potvrđuje tezu da su ovakve konstrukcije snažno prisutne na dalmatinskom području već od sredine 19. stoljeća (Brešan Ančić 2019: 294). Ipak češće se modalni glagoli javljaju uz infinitiv nego uz konstrukciju *da* + glagol u prezentu: *može koga dohvatiti, može probaviti, može se obširnije protumačiti, nemože za što drugo uzeti, jednako služiti može, netribo podtèrbušinu protarivati*.

Iako se Kuzmanić češće koristi aktivnim stanjem, nije rijetkost zabilježiti i pasivno stanje, i to ono u kojemu se vršitelj radnje izražava prijedložnim izrazom *od* + genitiv: *izdana od likara, praćeno od svih prividnih znakovah*.

5.3.2. SINTAKSA PADEŽA

U ovome će se poglavlju prikazati prototipna obilježja besprijedložne i prijedložne uporabe padeža. Pritom se nećemo osvrnuti na vokativ jer ga se bilježi samo jednom, i to u prototipnoj funkciji dozivanja te nominativ koji je najčešći padež. Učestalost je nominativa očekivana jer je riječ o korpusu kojim se definiraju pojmovi, pa je nominativ i njegova funkcija imenovanja iznimno frekventna.

Genitiv općenito ima najveći broj značenja u rečenici te ga se tako bilježi i u Kuzmanićevu tekstu. Javlja se kao dio priložnih oznaka za izražavanje vremena ili mjesta: *prvih misecih nošenje slabo biva, do zadnjega križnoga kralježka*, a također se često upotrebljava za izražavanje posvojnosti: *u njega je gèrlo, te u zdravih ženskićah, u gdikoih divicah neima*.

Posvojnost je moguće izraziti i prijedložnim izrazom *od* + genitiv kao u primjerima: što naliću listu *od mèrte, u pèrvini od nošenja, iz obvojka od pramenice, vèrška od glave, dva gnjata od golenih, u pèrvini od nošenja, dlan od jedne ruke, pod kožom od noguh*. Ovakvo izražavanje posvojnosti obilježje je čakavskih i štokavskih djela sve do 19. stoljeća (Horvat 2015: 398), a u jeziku se dalmatinskih glasila zadržava sve do 70-ih godina 19. stoljeća (Brešan Ančić 2022: 178), stoga nije neuobičajeno što je vrlo zastupljeno i u ovome korpusu.

Promotrimo li prijedložno-padežne izraze, primijetit ćemo kako su u takvim slučajevima prostorna značenja najčešća. Prostorna se značenja i inače smatraju primarnima²⁸ te se ona preko vremenskih šire k apstraktnijim značenjima. U ovome je slučaju riječ

²⁸ <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1824&naslov=izrazavanje-prostornih-znacjenja-prijedlozno-padeznim-izrazima> (25. 3. 2025.)

o vrlo logičnoj posljedici tematike *Priručnika* jer se većina prijedložno-padežnih prostornih značenja odnosi na dijelove tijela. Mjesna se značenja tako izriču genitivom: *između ovih unutrašnjih rupicah, pored nastida, između bedarah*, lokativom: *nošenje u ženi, zbivaju se u materici, jedna pri lijevoj, druga pri desnoj bezimenici* i instrumentalom: *sljubljeni su među sobom pod nadstidom*, dok se vrijeme najčešće izražava akuzativom: *u vrime rodjaja, u vrime nošenja, da bi se pogibelj na vrime odvrtila*.

Od apstraktnih se značenja izdvaja opisivanje, odnosno eksplikacija koja će najčešće biti izražena lokativom: *o prominama što nošenje u ženi proizvodi, osvidočiti se o tom*, kao i namjena izražena akuzativom: *jaža je za prolaz čeda, druga je za materično dno*.

5.3.3. PARTICIPI

Participi, promjenjivi oblici koji čuvaju svoje morfološke odlike kao i vezu sa subjektom i predikatom (Vrtič 2009: 367) počinju svoj postupak departicipijalizacije negdje početkom 16. stoljeća (Štrkalj Despot 2007: 414), no brojna istraživanja potvrđuju kako se takvi participi zadržavaju i u 19. stoljeću. U nekim korpusima takvi su participi posljedica prevoditeljske djelatnosti kao kod svetopisamskih prijevoda (Vrtič 2009: 367), no bilježe se i u ostalim tipologijama pisanih djela neprijevodnoga karaktera što će potvrditi i ovaj korpus, ali i onodobna normativna djela.²⁹ O njima Veber (1859: 139) govori kao o „glagoljnim pridavnicima, te su razna spola i sklanjaju se, kano i ostali pridavnici, nu po značenju srodniji su glagolima”. Maretić pak (1899: 230–231) navodi „prilozi, npr. dobro, lijepo stoje prema pridjevima dobar, lijep tako je prema današnjemu prilogu *pletući* bio nekad glagolski pridjev *pletući – pletuća – pletuće*, gen. *pletućega*... Premda je ovijeh primjera vrlo malo, ja opet mislim da nije sasvim protivno duhu jezika, ako se pomenuti glagolski oblik i sklanja, npr. *vladajuća kraljica, drščućom rukom*...” (Maretić 1899: 230–231). U analiziranome su korpusu većinom zabilježeni atributni participi, odnosno tip atributa koji stoji uz imenicu te je poput pridjeva pobliže označuje (Vrtič 2009: 369): *što mokrača iz bubrigah izlučujuća se kroza njih curi, krug jest nika krana koštana stojeća medju zadnjim križnim kralježkom, kako se kèrv tekuća ili cureća iz materice sustavi, ako bolest životu prisobnice priteća, nebi se odmah mogla prekinuti, a nad njom gèrlić oni i pupkovina krozanj pružajuća se*. U ovim je slučajevima riječ o glagolskim prilozima sadašnjim, no u rijetkim je slučajevima zabilježen i glagolski prilog prošli: *z obvoja-*

²⁹ Participe spominju i Veber (1859: 139) i Babukić (1854: 417) što sugerira da su i tijekom 19. stoljeća bili vrlo učestali te pitanje o kojemu se raspravljalo.

ka od pramenice i od ovčine *postavšega*, po obliku *pridstavivšega se dila*. Ondašnja norma (Veber 1859: 139) vrlo jasno čini razliku između ovakvih primjera koje naziva participima, navodeći kako ih se „metje kada bi u izreci imalo stajati odnosno zaime *koji*” i „prislova glagoljnih koji su iako oblikom slični, nepromjenjeni, neslažući se s ničim” (Veber 1859: 139). Primjeri zabilježeni u korpusu odgovaraju participima po Veberovoj definiciji te ih Kuzmanić bilježi na svim onim mjestima na kojima bi došla odnosna rečenica uvedena odnosnom zamjenicom *koji/-a/-e* o čemu će više riječi biti u sljedećemu poglavlju.

5.3.4. VRSTE REČENICA I NJIHOV REDOSLIJED

Nakon kvantitativne analize korpusa,³⁰ pokazalo se da Kuzmanić najvećim dijelom od nezavisnosloženih rečenica upotrebljava sastavne rečenice (23), a nakon njih suprotne (13), dok su od zavisnosloženih rečenica najčešće vremenske (17), pa pogodbene (16), uzročne (12), namjerne (11), atributne (10), a ostalih je manji broj. U većini je slučajeva riječ o eksplicitnoj koordinaciji i subordinaciji, tako da je vezno sredstvo gramatikalizirano. Kod sastavnih se rečenica najčešće bilježi veznik *te*, dok je kod suprotnih rečenica najčešći *ali*. Zavisnosložene rečenice i to one vremenske, uvode se najčešće vremenskim priložima među kojima izdvajamo: *kad*, *dok* i *pokle*; pogodbene se gotovo uvijek uvode veznikom *ako*, uzročne veznikom *jer*, namjerne česticom *da*, a atributne nešto češće odnosnom zamjenicom *koji/-a/-e*.

U poglavlju o participima spomenuto je da su oni vrlo učestali u ovome korpusu, ali i jeziku 19. stoljeća što posljedično dovodi do manjega broja odnosnih rečenica. Naime, postupak departicipijalizacije participa doveo je do povećanja broja odnosnih rečenica (Štrkalj Despot 2007: 414), a iako se ovaj postupak vezuje uz početak 16. stoljeća (*ibid.*), on u 19. stoljeću još uvijek nije u potpunosti proveden, što je vidljivo i u ovome korpusu, odnosno participi se u ovome korpusu još uvijek nisu u potpunosti „adverbijalizirali”, stoga je i broj odnosnih rečenica manji. Uostalom, velik se broj participa može opravdati i odnosom pripadnika zagrebačke filološke škole prema njima koji su ih normirali navodeći da „participij stoji samo u onoj izreci, gdje bi imalo stajati zaime koji, a, e u nominativu” (Veber 1859: 139), stoga Kuzmanić, a slijedeći i ove normative postavke, ne odskaae mnogo od jezične slike 19. stoljeća.

Redoslijed surečenica pokazuje da je većina surečenica u očekivanome položaju. Naime, ako pretpostavimo kako zavisna surečenica dolazi u postpoziciji jer svojim

³⁰ S obzirom na činjenicu da je riječ o obimnome djelu, kvantitativna je analiza napravljena na jednome većem poglavlju kako bi se postigla šira slika.

sadržajem dopunjuje sadržaj glavne rečenice, zaključit ćemo kako i sintaksa ovoga korpusa slijedi navedeni zaključak. Iako su razmišljanja o povezanosti obavijesnoga ustrojstva rečenice i same strukture rečenice rezultat suvremenijih pristupa jeziku, ni ondašnji gramatičari nisu u potpunosti zanemarivali pitanje položaja surečenica. Veber (1859: 157) navodi da zavisnosložena rečenica treba izgledati „tako da se ona izreka, koja se prije misli, najprije izreče; zato ide glavna izreka prije uzporedne i podredne; zato i prispodoba prije stvari, koja se s njom prispodablja, pogodba prije stvari pogodjene, uzrok prije posljedka, dopustna izreka prije druge; izreke, kojima se naznačuje mjesto i vrme prije čina glavnoga; što se ima razjasniti prije razjašnjena; što je obćenito prije pojedinoga...”. Treba navesti kako Kuzmanić većinom gradi svoju rečenicu slijedeći sintaktička pravila o kojima govori Veber. Tako će vremenska rečenica vrlo često prethoditi glavnoj: *Istom se čedo rodi, ima ga primalja medju bedra materina namistiti*, kao i pogodbeni: *Ako pupkovina jako kuca, nesprestriči je*.

Kuzmanić se odmiče od Veberova (1859: 157) pravila „uzrok prije posljedka” kod uzročnih rečenica koje dosljedno uvodi nakon posljedice: *zavezanje ne smi se izostavit, jer je opažano, čuvajuć da ono ne ozebe, jer je svako ditišce zimogrozno, čuvajuć da pri tom ne nazebe, jer bi mu nazeba veoma škodila*. No, ako uzmemo u obzir da pravila o redanju surečenica navode kako se na prvo mjesto uvijek stavlja važnija obavijest, jasno je kako je Kuzmanić takvim postponiranjem uzročne rečenice, posljedicu želio istaknuti.

5.3.5. REDOSLIJED REČENIČNIH ČLANOVA

Što se tiče reda sastavnica u atributnim sintagmama, treba navesti kako je pridjev kao atribut najčešće u antepoziciji što je već ustaljeno u normi druge polovine 19. stoljeća (Veber 1873: 198): *hèrvatskom jeziku, po likarskoj znanosti, znanstveni pomoćnik, po staromu pravilniku, pismene i poštene primalje, prosvićenih narodah, izvèrsne ženske glave, pri livoj bezimenici, unutrašnja strana, izvornoga znamenovanja, po tudjinskim knjigama, poglaviti likari, likarskih primerah, stražnje grane, po vanjskoj strani, ovih unutrašnjih rupicah, jednom repiću, lastavičnje gnjizdo, u pèrvoj dob, gornja unutrašnja strana, pupkova uzica, livoga stidnoga podgranka*. Ondašnji su normativni priručnici razlikovali neobilježeni i obilježeni red riječi u rečenici te su po pitanju atributa vrlo jasni: „epitet, atribut,³¹ ako je samostavnik, stoji

³¹ Važno je navesti da postoje određena nerazumijevanja Veberove definicije atributa. Naime, kako pojašnjava Vlastelić (2020: 257–259), Veberu je atribut svaka dopuna imenici koja ju na neki način određuje, tako i epitet i atribut nisu istoznačnice, već je atribut svaka dopuna imenici koja je na neki način određuje, a nije predikat, dok je epitet pridjevski atribut koji se dodaje nedovoljno određenoj imenskoj riječi.

pred njim, ako li je pridavnik i apozicija, za njim” (Veber 1859: 149). Veber navodi kako se postpozicija atributa, odnosno njegovom terminologijom epitet, upotrebljava ne bi li se naglasila sama imenica (Veber 1859: 153) tako da se vrlo česti primjeri postponiranog atributa mogu smatrati i njegovim uputama o važnosti pojedinog dijela sintagme: *na način likarski, mudroslovac gèrčki, i mihur prazan, materom svojom, ulja maslinova, na postelji previsokoj, krug visočiji, iliti načinbu tilesnu, posteljica drugša, jest posal likarski, pojava njihova, ili žele piti pićah žestokih, tila čedinjega, kruna koštana*. Nisu rijetki ni primjeri s antepozicijom i potpozicijom uz istu imenicu: *primaljske nastave zadarske, zadnji kralježak hrèptenični, jedan kraj gornji*.

Red je riječi u rečenici slobodan: *po tudjinskim knjigama likarskih primerah ima; gdi puca stegna stoji; uhom razabrati može, i ovi se komadi kralježci zovu; oplodnja najlakše se može dogoditi; posli začeca misećine obično prestanu; I u materičnoj se tkanini znamenitih prominah zbiva ; jer materica gubi svoju naravu bilinu, i mekša postaje ; kèrvne žile i živci joj se vèrlo razvijaju, a debljina dna i sridine joj uvećava se ; od sedmoga miseca pa u naprid dolnja joj strana toliko otančava, da je ova o svèršetku nošenja tanka kolik’ koža; materica se na mahove sve to jače gèrči; jedva se povirovati može*.

Zabilježeno je i nekoliko primjera u kojima enklitički oblik *je* dolazi između pridjeva i imenice: *vanjska je strana kuka, unutrašnja je strana sidice, veliki je krug dakle, mali je krug*.

Česte su i konstrukcije u kojima se enklitički oblik *je* izostavlja: *a one uske i žilaste; tèrtica manje gibka nego li u ženske glave, stidni zglob kraći; ostali zglobi kruga čvèršći*.

U prepričavanju su česte bezlične kontrukcije: *nebi se dalo razabrati, pri čemu bi se... raspoznalo, na njega posumnjalo, čulo bi se ona biba u materici, ili da je premifulo, ako je čedce već ispuznulo, što je za što priraslo, jer nije doraslo za život, te bi se sèrce ispraznilo, doisto pokvarilo*.

6. ZAKLJUČAK

Zadarski je filolog, urednik i liječnik Ante Kuzmanić svojim političkim i lingvističkim angažmanom zadužio prostor nekadašnje Kraljevine Dalmacije, kao i cijele Hrvatske. S obzirom na to da se zadarski filološki krug, čiji je najistaknutiji član bio, nije nametnuo kao odlučujuća koncepcija u kreiranju hrvatskoga standarda, zanimalo nas je kako je u praksi izgledao jezik koji je Kuzmanić gorljivo branio.

Njegova slovopisna i pravopisna rješenja uglavnom su bila u skladu s onodobnom

normom. Pogledom u njegova slovopisna rješenja vidi se da Kuzmanić fonem *đ* bilježi digramom *dj*.

Među pravopisnim značajkama izdvajamo Kuzmanićevo pisanje morfonološkim pravopisom (*gibke, izlazka*) uz jedan broj potvrda sukladnih fonološkomu pravopisnom načelu (*muške, teška*). U skladu su s morfonološkim pravopisnim načelom, imamo i potvrde sekundarne jotacije (*izmedju, rodjaj, takodjer*). Kuzmanić u svojim promišljanjima i pisanju zagovara sastavljeno pisanje niječnice *ne* s naglašenom riječju, slogotovorno *r* bilježi dvoslovom *er*. Najvažnija je odlika njegova jezična izraza upravo ikavica naslijeđena od predaka, koju je branio do samoga kraja, a o tome svjedoči i ovaj *Priručnik*.

Pregled osnovnih morfoloških karakteristika sugerira kako se Kuzmanić dosljedno nastavlja na filološku tradiciju zagrebačke filološke škole s nastavcima *-ah* i *-ih* u genitivu množine, dok se pak u dativu, lokativu i instrumentalu množine okreće hrvatskim vukovcima te upotrebljava njihove sinkretizirane nastavke. Zanimljivo je kako je vrlo dosljedan u uporabi sažetih oblika pridjevskih zamjenica iako je ondašnja norma dopuštala i sažete i nesažete oblike. Kod sklonidbe pak pridjeva i zamjenica, podjednako se upotrebljavaju nastavci s naveskoma i bez njega iako kvantitativna analiza pokazuje kako su nastavci s navescima nešto češći.

Analiza glagola pokazuje da se različiti glagolski oblici tvore u skladu s onodobnom normom uz sačuvanu starinu u 3. licu množine prezenta u kojemu se bilježi nastavak *-u*: *prama podstidu okrenu, obično doživu, dugo godinah poživu* te dubletne oblike kod glagola pete vrste prvoga razreda na *-du*: *to dakle imadu znati, da znadu višto vladati*.

Sintaktička analiza pokazuje da se vrlo često upotrebljavaju bezlični oblici poput spojeva modalnoga glagola i infinitiva: *ima se pogledati, nije triba ništa učiniti*, ali i sveza *da* + prezent koja također nije rijetkost: *hoće da lije, nemože da miče jezikom*.

Imperativnost kao jedan od najčešćih zabilježenih oblika modalnosti izražava se i imperativom i drugim sredstvima poput spoja modalnoga glagola *imati* i infinitiva, samoga infinitiva, ali i konstrukcija sa svršenim prezentom glagola *biti*.

Padeži se uporabljaju u za njih uobičajenim konstrukcijama, no prijedložne sveze padeža dovele su do zanimljivoga zaključka kako je sveza prijedloga *za* i infinitiva u značenju namjere vrlo učestala, što uz dosadašnja istraživanja te sveze pokazuje opravdanost preispitivanja njezine uloge u hrvatskoj normativistici.

Kuzmanić često upotrebljava participe: *krug jest nika krana koštana stojeća medju*, odnosno glagolske priloge koji stoje uz imenicu te se ponašaju kao sintaktički atributi, što je vezano uz prostor Dalmacije u kojemu djeluje i očekivano. Zadržavanje takvih participa općenito je neuobičajeno s obzirom na to da se njihov nestanak smješta u 16.

stoljeće, no ovaj korpus, ali i mnogi drugi pokazuju da se to obilježje jezika zadržalo i duboko u 19. stoljeću.

Analiza zavisnosloženih rečenica pokazuje da Kuzmanić slijedi pravila redanja surečenica koja su u skladu s onodobnom normom, a koja sugeriraju da se zavisna surečenica javlja nakon glavne kako bi je svojim sadržajem dodatno pojasnila. Ipak, na nekim se mjestima odmiče od tako postavljenih pravila, slijedeći obavijesnost same rečenice, pa će mu vremenska ili pogodbena rečenica prethoditi glavnoj. Redoslijed je rečeničnih članova također uobičajen te ga upotrebljava kako bi eventualnim pomakom u redosljedu sugerirao da je neki dio važniji od drugoga, što je uostalom i svrha obilježenoga redosljeda riječi.

Kuzmanić je u većini rješenja skloniji zagrebačkoj filološkoj školi. Ogleda se to u korištenju popratnoga samoglasnika uz *r*, neprovođenju asimilacija u pismu kao i nastavcima u genitivu množine. Sinkretizmom dativa, lokativa i instrumentala množine sugerira kako će se dogoditi zaokret k vukovskoj jezičnoj koncepciji. Ipak, jedino u čemu pokazuje potpunu dosljednost čuvanje je ikavskoga refleksa jata po čemu ostaje i zapamćen.

IZVOR

KUZMANIĆ, Ante. 1875. *Priručnik za primaljstvo s Ričnikom likarskoga nazivlja i narodnih ričih (Šestdeset učenjah iz primaljstva za primalje s podnaslovom DILO s jednim malim Ričnikom likarskoga nazivlja i narodnih ričih, uz prevod na jeziku italijanskom i nimačkom, i sa 37 slikah umetnutih radi boljeg izjašnjenja*. Zadar.

BIBLIOGRAFIJA

- BADURINA, Lada. 2012. „Hrvatski slovopis i pravopis u predstandardizacijskome razdoblju”. *Povijest hrvatskoga jezika. Književnost i kultura devedesetih*. Ur. Krešimir Mićanović. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola: 65–96.
- BADURINA, Lada. 2015. „Vjekoslav Babukić i pravopis”. *Radovi zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 4: 41–51.
- BREŠAN ANČIĆ, Tanja. 2019. „Konstrukcije s infinitivom u tiskanim tekstovima administrativnoga i publicističkoga stila 19. stoljeća u Kraljevini Dalmaciji”. *Fluminensia* 31 (1): 287–301.
- BREŠAN ANČIĆ, Tanja. 2022. *O jeziku u Kraljevini Dalmaciji*. Split: Filozofski fakultet.
- BREŠAN ANČIĆ, Tanja i Marijana TOMELIĆ ĆURLIN. 2015. „The Language of Stenographic Records of the Dalmatian Parliament in Zadar in the Second Half of the 19th Century”. *Zeitschrift für Balkanologie* 51 (2): 155–174.
- FUREŠ, Rajko, Ante DRAŽANČIĆ, Đuro BLAŽEKA, Ivan CESAREC, Miroslav KOPJAR, Jadranka ŠANJUG, Mladen ZADRO i Mladen KRAJCAR. 2010. „Ivan Krstitelj Lalangue i njegova prva tiskana medicinska stručna knjiga iz područja primaljstva na hrvatskom jeziku”. *Gynaecol Perinatol* 19 (1): 44–54.
- HORVAT, Marijana. 2015. „Imenske skupine u čakavskim i štokavskim tekstovima 15. – 18. stoljeća”. *Jezikoslovlje* 17 (1–2): 397–412.
- JAMNICKI DOJMI, Mirko. 1995. „Zdravstveno-prosvjetiteljska misija Ante Kuzmanića na stranicama *Zore dalmatinske*”. *Zadarska smotra* 44 (3–4): 217–239.
- KAMBER, Josip. 2019. „Ideologija autonomaškog pokreta u Dalmaciji”. *Pleter* 3 (3): 223–232.
- KUDRJAVCEV, Anatolij. 1979. „Ante Kuzmanić Dikličić”. *Kulturna baština* 9–10: 110–112.
- LACO, Gordana i Sanja VULIĆ. 2015. „Jezik hrvatskih književnih djela u 19. stoljeću”. *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Ur. Ante Bičanić. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA: 179–243.
- LISAC Josip. 2011. „Ante Kuzmanić i Fran Kurelac. Uz 200. obljetnicu Kurelčeva ro-

- đenja”. *Čakavska rič – polugodišnjak za proučavanje čakavske riči* 39 (1–2): 9–15.
- LUKEŽIĆ, Iva. 2001. „Odnosno-upitne i neodređene zamjenice za značenje ‘neživo’ i ‘živo’ u čakavskom narječju”. *Čakavska rič – polugodišnjak za proučavanje čakavske riči* 29 (1): 21–36.
- MIHALEK, Lucija. 2020. „Djelovanje Ante Kuzmanića i Zora dalmatinska”. *Pro tempore* 15: 231–242.
- RADIĆ, Sonja. 2014. *Javno-zdravstvena problematika na stranicama Zore dalmatinske*. Diplomski rad. Split: Sveučilište u Splitu, Medicinski fakultet.
- RIŠNER, Vlasta. 2006. *Iz jezične prošlosti i sadašnjosti*. Osijek: Matica hrvatska.
- STOLAC, Dijana. 2004. „Metodološki problemi u istraživanju sintakse u starim hrvatskim gramatikama”. *Fluminensia* 16 (1–2): 31–43.
- ŠTRKALJ DESPOT, Kristina. 2007. „Sintaktička funkcija participa u hrvatskom jeziku 15./16. stoljeća”. *Rasprave Instituta za jezik i jezikoslovlje* 33: 413–429.
- TAFRA, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska.
- TOMELIĆ ĆURLIN, Marijana i Tanja BREŠAN ANČIĆ. 2023. „The language of Ante Kuzmanić in the context of linguistic concepts of that time”. *Mislina i pogledima s harnošću Mati Ujeviću*. Ur. Marija Jović, Krešimira Gudelj i Josip Lasić. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 441–453.
- TONKIĆ, Danijel. 1999. „Polemički članci Ante Kuzmanića u ‘La voce Dalmatica’ 1862. – 1863”. *Čakavska rič – polugodišnjak za proučavanje čakavske riči* 27 (1): 43–62.
- VELA, Jozo. 2019. „Hrvatski za-infinitiv: izvanjsko posuđivanje ili unutarnji jezični razvoj”. *Fluminensia* 31 (1): 61–83.
- VINCE, Zlatko. 1972. *Briga za hrvatsku terminologiju u dalmatinskoj Hrvatskoj XIX. stoljeća*. Zadar: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Institut u Zadru.
- VINCE, Zlatko. 1973. „Odnos Ante Kuzmanića prema Ljudevitu Gaju (s posebnim obzirom na grafijsko-jezičnu problematiku)”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 3 (1): 65–91.
- VINCE, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturno-povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- VLASTELIĆ, Anastazija. 2020. *Opis atributa u hrvatskim gramatikama od početaka do kraja 19. stoljeća*. Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada.
- VRTIĆ, Ivana. 2009. „Sintaktičke funkcije participa u Katančićevu prijevodu Svetoga pisma”. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 25 (1): 365–382.
- ZIMA, Luka. 1887. „Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine”. *Djela JAZU*, 7. Zagreb: JAZU.

GRAMATIKE, RJEČNICI I PRAVOPISI

- BROZ, Ivan. 1892. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: *Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade*.
- IVEKOVIĆ, Franjo i Ivan BROZ. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Štamparija Karla Albrechta (Jos. Wittasek).
- BUDMANI, Pietro. 1867. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Beč: vlastita naklada.
- DANIČIĆ, Đuro. 1869. *Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrehta.
- DANILO, IVO. 1855. *Grammatica della lingua illirica*. Zadar: Tipografia fratelli Battara.
- DANILO, IVO. 1873. *Slovnica za srednja učilišta nižega reda*. Zadar: tiskom Narodnog lista.
- MARETIĆ, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- MAŽURANIĆ, Ivan. 1869. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole*. Zagreb: Tiskom Karla Albrechta.
- PARČIĆ, Dragutin Antun. 1874. *Rječnik slovinsko-talijanski. Vocabolario slavo-italiano*. Zadar: Fratelli Battara.
- ŠULEK, Bogoslav. 1874. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja za srednja učilišta*. Zagreb: Tiskom Narodne tiskare Ljudevita Gaja.
- VEBER TKALČEVIĆ, Adolfo. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Beč: U c.k. nakladi školskih knjigah.
- VEBER TKALČEVIĆ, Adolfo. 1873. *Slovnica hervatska za srednja učilišta*. Zagreb: Troškom spisateljjevim.

MREŽNI IZVORI

- BABUKIĆ, Vjekoslav. 1854. *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bérzotiskom nar. tiskarnice dra. L. Gaja. URL: <http://goo.gl/G8B1Iw> (9. 6. 2023.).
- BUDMANI, Pietro (1867). *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Vienna: A spese dell' autore. URL: <http://goo.gl/D7Ilg8K> (12. 6. 2023.).

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE LANGUAGE OF ANTE KUZMANIĆ

MARIJANA TOMELIĆ ČURLIN, TANJA BREŠAN ANČIĆ

ABSTRACT

During the very turbulent linguistic period of the second half of the nineteenth century, the *Handbook for Midwifery* with the *Dictionary of Artistic Terms and Folk Phrases* (1875) was published by Ante Kuzmanić, a respected physician, politician, editor, and philologist, one of the dominant representatives of the *Zadar philological circle*. The aim of the work is to describe the language used in his handbook through a comprehensive graphic, orthographic, and linguistic analysis (phonological, morphological, and syntactic) and thus contribute to linguistic and historical research. By reconstructing and describing the language system that Kuzmanić uses in his *Handbook*, we gain a better insight into the linguistic trends in the *Kingdom of Dalmatia* and determine which linguistic solutions Kuzmanić favoured and how much the language of the studied corpus differed from the norm of the second half of the nineteenth century.

KEYWORDS:

Ante Kuzmanić, Handbook for Midwifery, graphic, orthographic and linguistic analysis